

XIX. YÜZYIL OSMANLI SAĞLIK TEŞKİLATLANMASI'NA DAİR BİBLİYOGRAFİK BİR DENEME*

*Necati ÇAVDAR***

*Erol KARCI****

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar sağlık kuruluşları, gerek görünüm gerekse uygulama bakımından Selçuklu döneminin bir devamı niteliği arz etmektedir. Genellikle devlet adamlarının ve zengin şahısların vakıf sistemi kapsamında toplum hizmetine sundukları bu kuruluşlar XIX. yüzyıla gelindiğinde ciddi bir değişime uğramıştır. Başta kolera ve veba gibi salgın hastalıkların batı dünyasında yarattığı yıkım nedeniyle batılı devletlerin sağlık konusuna bilinçli bir politika ile yaklaşmaya başlamaları Osmanlı Devleti'nde de eş zamanlı olarak etkisini göstermiş ve XIX. yüzyılda sağlık alanında ilk ciddi devlet düzenlemeleri görülmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde başlangıçta askeri alanda yapılan yenileşme hareketlerine paralel olarak başlayan sağlık hizmetlerindeki bu yenilikler halk sağlığı alanına da yansımış, hastaneler başta olmak üzere önemli sağlık kuruluşlarının açılmasına ve bu konuda yasal düzenlemelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı tıbbı konusundaki araştırmaları şu dört ana anlayıştan birine bağlamak gelenek hâline gelmiştir. En yaygın olan yaklaşım; Osmanlı tıp tarihini, tıp ve teknoloji tarihinin bir şubesi olarak görme temayülüdür. İkinci yaklaşım, Osmanlı tıp tarihini düşünceler tarihinin bir parçası olarak telakki ederken, üçüncü yaklaşım tabiplerin eğitim ve öğrenimi üzerinde yoğunlaşmakta ve konuyu Osmanlı müessese tarihinin bir dalı şeklinde algılamaktadır. Son yaklaşım ise, Osmanlı tıbbının biyografinin kolu olduğunu öne sürerek meşhur tabiplerin eserlerini incelemek suretiyle onların mesleki yönlerini değerlendirmeyi konu edinen anlayışı temsil etmektedir.

Bu çalışmanın amacı ise, bu klasik bakış açılarından farklı olarak; Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda sağlık alanındaki teşkilatlanma faaliyetlerini, bu konuda yapılan yasal düzenlemeleri ve açılan sağlık kuruluşlarını ihtiva eden bir kaynakça denemesi meydana getirmektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sağlık Teşkilatı, Nizamname, Hastane, Salgın Hastalıklar.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: necati.cavdar@gop.edu.tr

*** Arş. Gör. Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: ekarci06@gmail.com

A BIBLIOGRAPHIC ESSAY ON XIX. CENTURY OTTOMAN HEALTH ORGANIZATION

ABSTRACT

Health organizations in the Ottoman State until XIX. century are the continuation of the Seljuk period in terms of both look and function. These organizations, which were generally set up through the foundations of statesmen or rich individuals, underwent considerable changes by the XIX. century. Western states started to approach health issues with sensible politics due to destruction caused by diseases such as cholera and plague. This had an effect on the Ottoman State and the first important regulations in health started to appear in the XIX. century. The modernizations in health area began parallel to modernization movements in the military and were soon applied to public health area. This paved the way for opening of major health facilities, hospitals and for passing of legal regulations on health related issues.

It has become customary to associate research on the Ottoman medicine to one of the following: The most common approach is the tendency to view the Ottoman medicine as a branch of the history of medicine and technology. The second approach views the Ottoman medicine as a part of the history of thought, while the third approach focuses on the teaching and education of physicians and considers the medicine as a branch of the history of Ottoman institutions. The last approach posits that the Ottoman medicine is a branch of biography and represents the view that the professional aspects of famous physicians should be evaluated by studying their works.

The aim of this study is to produce a bibliographic essay on the organization activities, health facilities and legal regulations on health in the Ottoman State in the XIX. century.

Key Words: Ottoman State, health organization, law, hospital, epidemic diseases.

Osmanlı Devleti'nin Sağlık Teşkilatlanmasına Genel Bakış

Osmanlı Devleti'nin sağlık kuruluşları köklü ıslahat teşebbüslerinin başladığı III. Selim dönemine kadar gerek uygulama gerekse de görünüm açısından Selçuklu döneminin bir tekrarı niteliğindedir. Dârüşşifâ, Bimarhâne veya Timarhâne gibi çeşitli isimlere sahip olan bu sağlık kurumları devlet tarafından açılan resmi kurumlar olarak değil genellikle devlet adamları ve şahısların vakıf sistemi içerisinde toplum hizmetine sundukları sosyal yardım kuruluşları şeklindeydi¹.

“İslam ve Selçuklu tıbbının bir devamı olan Osmanlı tıbbı, Tanzimat'tan önce tam anlamıyla doğru, İslamî ve klasik bir karakter taşır” cümleleri Osmanlı tıbbının genel hatlarını

¹ Yıldırım Yavuz, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. II, Ankara 1988, s. 123.

çizmektedir². Osmanlı tıbbı konusundaki araştırmaları farklı metodolojilere sahip şu dört ana ekolden birine bağlamak gelenek hâline gelmiştir. İlk ve belki de en yaygın olan yaklaşım, Osmanlı tıp tarihini, tıp ve teknoloji tarihinin bir şubesi olarak görme temayülüdür. İkinci yaklaşım, Osmanlı tıp tarihini düşünceler tarihinin bir parçası olarak telakki ederken, üçüncü yaklaşım tabiplerin eğitim ve öğrenimi üzerinde yoğunlaşmakta ve konuyu Osmanlı müessesesi tarihinin bir dalı şeklinde algılamaktadır. Son yaklaşım ise, Osmanlı tıbbının biyografinin kolu olduğunu öne sürerek meşhur tabiplerin eserlerini incelemek suretiyle onların mesleki yönlerini değerlendirmeyi konu edinen ekolü temsil etmektedir³.

Klasik ve Doğulu Osmanlı tıbbının Osmanlıdaki pek çok değişim gibi Tanzimat ile birlikte şekillenmeye başladığı kabul edilmektedir. XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere dünyadaki çoğu devletin planlı ve bilinçli bir sağlık politikası bulunmamaktaydı. XIX. yüzyılda Avrupa'da koruyucu sağlık hizmetlerinin öneminin anlaşılması ile batılı devletler sağlık teşkilatlarını oluşturmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti de batı da yaşanan gelişmelerden etkilenecek bu dönemde sağlık alanında teşkilatlanmaya başlamıştır⁴.

Osmanlı Devleti'nde sağlık alanındaki ilk çalışmalar III. Selim'in padişahlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde sağlık alanında yapılan yenileşme çalışmaları askeri alanda yapılan ıslahat hareketlerine paralel olarak gelişmiştir. Nitekim "Nizam-ı Cedit" adı verilen batı tarzı ordu için Levent Çiftliği'ni inşa ettiren III. Selim yeni ordunun sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bu kışlada 1799 yılında Levent Çiftliği Hastanesi adıyla ilk çağdaş Osmanlı hastanesini açmıştır. Bu hastane ne yazık ki çok uzun ömürlü olmamış ve dönemin baskıcı gücü olan Yeniçeriler tarafından 1808 yılında ortadan kaldırılmıştır. Yine III. Selim döneminde 1800 yılında Üsküdar'da inşa edilen Selimiye Kışlası'nda bir kitaplık ve basımevne ek olarak bir de hastane inşa edilmiştir.

Osmanlı kara ordusundaki bu gelişmeler haricinde deniz kuvvetlerini de geliştirmeyi hedefleyen padişah III. Selim, Haliç Tersanesi'nde 1806'da bir Deniz Tıp Okulu açmıştır. Doktorların yasal bir eğitim almadan gemilerde görev yapmasını önlemek amacıyla açılan bu okulda bir başhekim, bir baş cerrah bir de yardımcı cerrah eğitici olarak görevlendirilmiş, öğrencilere kent içerisindeki Darüşşifalarda haftada bir gün staj yapma imkânı sağlanmış ve öğrencilerin eğitimlerinin üçüncü yılında seferdeki gemilerde savaş şartlarında çalışmaları öngörülmüştür. Eğitimleri parasız olan bu öğrencilere eğitimlerini tamamladıktan sonra donanmada dört yıl çalışarak devlete olan borçlarını ödemeleri şart koşulmuştur. Bundan sonra sivil olarak çalışmak isteyenlere ise eğitim ve servis sürelerini belirleyen diplomalar/icazetnameler verilmiştir.

III. Selim döneminde sağlık alanındaki bu ilk kurumsallaşma faaliyetlerine ek olarak, Avrupa'da yayınlanan önemli tıp kitapları Türkçeye çevrilerek basılmış, yabancı elçiliklerin yardımıyla çeşitli tıp dergileri ve tıbbi araçlar ülkeye getirilmiş, bulaşıcı hastalıkları tedavi etmek amacıyla bir hastane açılmış ve tersane zindanlarında ölen tutukluların cesetleri kadavra derslerinde kullanılmak üzere tıp öğrencilerine verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde devlet tarafından örgütlenen, çağdaş ve düzenli ilk tıp eğitimi XIX. yüzyılın başlarında deniz kuvvetlerinde başlamıştır⁵.

² Talat Dinar, "Tıbb-ı Cedîd Yazmaları Üzerine Bazı Tespitler/Some Determinations About Tıbb-ı Jadid Manuscripts" *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall, 2012, p. 1542.

³ Özen TOK, "Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği/Relations Of Patient-Physician In The Ottoman Period", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4, Summer 2008, p. 790.

⁴ Erdem Aydın, "19.Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM*, S. XV, Ankara 2004, s. 186–187.

⁵ Yavuz, a.g.m., s. 124-125.

XIX. yüzyılda devletlerin sağlık alanında teşkilatlanmasına etki eden en önemli unsur şüphesiz salgın hastalıklar olmuştur. Tarihin her döneminde çok sayıda insanın ölümüne yol açan veba ve kolera gibi salgın hastalıklara karşı başlangıçta basit yöntemlerle yapılan mücadelenin XIX. yüzyılda modern bir şekle bürünmesiyle karantina teşkilatının temelleri atılmıştır. Özellikle kolera'nın yarattığı endişe devletleri bu amansız düşmana karşı işbirliğine sevk etmiş ve sağlık teşkilatlarının kuruluşunu hızlandırmıştır. Nitekim İngiltere’de 1832 yılında görülen kolera salgını yerel sağlık teşkilatının kuruluşunu hızlandırmıştır. 1848 yılında ise yine bu ülkede görülen kolera salgınının başlamasından hemen önce parlamento bir merkezi sağlık teşkilatının kurulmasına izin vermiştir. Benzer şekilde Osmanlı Devleti’nde de sıhhiye teşkilatının temellerinin atılması salgın hastalıkların ortaya çıkarmış olduğu zorunlulukla paralel bir seyir izlemiştir.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ilk yarısında toprakları dışında ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı tedbir olarak karantina uygulamış ve karantina meclisini kurmuştur. Karantina’nın Osmanlı Devleti tarafından tedbir amacıyla ilk uygulandığı Rusya’daki kolera salgını nedeniyle olmuş ve bu ülkeden gelen ticaret gemilerine uygulanmıştır. 1831’de İstanbul Boğazı’nda uygulanan karantina ise Osmanlı Devleti’nde uygulanan ilk ciddi karantina uygulaması olmuştur⁶. Galata Nazırı Sârim Bey, İstanbul’daki sefaret tercümanlarıyla yaptığı toplantıda Karadeniz’den gelenler için İstinye ve Liman-ı Kebir’de karantina uygulaması yapılmasını kararlaştırmıştır⁷.

Osmanlı Devleti’nde karantina usulünün icrasının kararlaştırılması ile bu vazifeye müstakil memuriyetle Mustafa Nazif Efendi getirilmiş, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi tarafından karantina usulüne uyulmasını konu alan bir risale bastırılarak halka ücretsiz olarak dağıtılmış ve Takvim-i Vekâî’de karantina konusunda bir yazı neşredilmiştir. İstanbul Boğazı’ndaki bu karantina uygulamasından sonra 1835 yılında salgın tehlikesinin Akdeniz cihetinden gelmesi üzerine Çanakkale’de geçici bir tahaffuzhane yapılmış, Karantina işlerini yürütmek üzere Esad Efendi görevlendirilmiş ve hastalıklı bölgelerden gelen gemilerin karantinaya muhalefet etmemeleri konsoloslara bildirilmiştir. Bütün bu ihtiyat tedbirlerinin yeterli görülmemesi nedeniyle sağlık ve eğitim hususlarında teşkilatlanmaya gidilmiştir.

Önemli ıslahat hareketlerine imza atan padişah II. Mahmut sağlık teşkilatlanması ile ilgili de önemli çalışmalar yapmıştır. Nitekim Tıphane-i Âmire’nin kurulmasında 1827 yılında Yakın-Doğu’daki kolera salgınlarının da etkili olduğu bilinmektedir. 1829 yılında kurulan Cerrahhâne ise 1831’de ıslah edilerek 1838’de Tıphane-i Âmire ile birleştirilmiştir. Aynı yıl karantina hizmetlerini yürütmek için “Karantina Meclisi”, “Sıhhiye Meclisi”, “Meclis-i Tahaffuz”, “Meclis-i Umur-u Sıhhiye”, “Sıhhiye Nezareti” gibi değişik isimlerle de anılan Karantina Nezareti kurulmuştur⁸. Yine bu bağlamda 1837 yılında halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için Edirnekapi’daki Mihrimah Sultan Külliyesi’ne ait medrese “Gureba” ismiyle hastaneye dönüştürülmüş ancak bu hastane sadece sekiz yıl hizmet verebilmiştir⁹.

II. Mahmut’un padişahlık yılları Osmanlı Devleti’nde halk sağlığının da öneminin anlaşıldığı dönem olarak göze çarpmaktadır. Nitekim bu dönemde 1842’de çıkan büyük bir çiçek salgını halk sağlığı konusuna çağdaş bir yaklaşımla eğilme gereğini ortaya koymuştur¹⁰. Osmanlı Devleti’nde resmen hastane adını taşıyan ilk kurum ve ilk vakıf hastanesi İstanbul’da açılan Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi olmuştur. 1845 yılında hasta kabul etmeye başlayan bu hastanenin açılmasından sonra şehrin değişik semtlerinde genel hastanelerin yanı sıra çocuk, kadın ve erkek hastaneleri ile zührevi hastalıklar ve kuduz vakalarına bakan ihtisas

⁶ Gül den Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865–1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 1-5.

⁷ Nuran Yıldırım, “Karantina”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1994, s. 459.

⁸ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 5-6.

⁹ Yavuz, *a.g.m.*, s. 125.

¹⁰ *a.g.m.*, s. 126.

hastaneleri de açılmıştır¹¹. Bu hastanelere örnek olarak 1862 yılında faaliyete geçen Zeynep Kamil Hastanesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Darülaceze ve ilk çocuk hastanesi olan Etfal Hastanesi gösterilebilir¹². Bununla birlikte azınlıklar ve yabancı devletler de kendi cemaatleri için çeşitli hastaneler kurmuşlardır. Bunların ilki Balıklı Rum Hastanesi'dir. Ayrıca Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi, Pangaltı'daki St. Jacques Ermeni-Katolik Hastanesi, Jeremya Hastanesi, Surp Agop Hastanesi ile Balat Musevi Hastanesi'dir. Yabancılar tarafından açılan hastanelere örnek olarak ise Alman, İngiliz, Avusturya-Macaristan, İtalyan, Rus ve İran Hastaneleri örnek olarak gösterilebilir.

Avrupa'da bulaşıcı hastalıklara yol açan mikroplarla mücadele konusunda önemli adımların atıldığı bu dönemde Osmanlı Devleti de bu alandaki gelişmeleri yakından takip etmek, kuduz ve difteri aşılı ile tüberkülini öğrenmek için Avrupa'ya hekimler göndermiş ve buna paralel olarak da hastaneler dışında sağlık hizmeti veren kurumları faaliyete geçirmiştir. Bu anlamda Türkiye'de alanında ilk kuruluş olan Sirkeci Demirkapı'daki kuduz hastanesi olan Daülkelp Tedavihanesi 1887 yılında Zoeros Paşa tarafından kurulmuştur. Bu kurumu 1892 yılında çiçek aşısı hazırlamak için açılan Telkikhane-i Şâhâne, 1893 yılında faaliyete başlayan Bakteriyojihaneye-i Şâhâne ve Tebhirhaneler izlemiştir. Bu kurumlardan özellikle Bakteriyojihaneye-i Şâhâne vilayetlerde ihtiyaç duyulan çeşitli aşı ve serumların üretilmesinde önemli rol oynamıştır¹³.

Askeri ıslahatlar üzerinde ciddiyetle duran II. Mahmut, askerlerin sağlığı konusuna da büyük önem vererek kışlalara yakın yerlerde veya kışlaların içerisinde birçok askeri hastaneyi faaliyete geçirmiştir¹⁴. Bunlara örnek olarak 1840-1842 yılları arasında askeri tıp kuruluşlarının genişletilip Davutpaşa, Rami, Toptaşı kışlaları ile İstinye, Ahırkapı ve Tarabya'da açılan askeri hastaneler gösterilebilir¹⁵.

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul sağlık teşkilatlanması ile ilgili çalışmaların da merkezi durumundaydı. Bugünkü sağlık bakanının yetkilerini taşıyan, devletin ve sarayın sağlık işlerinden sorumlu olan Hekimbaşı, sarayda görev yapacak hekimleri belirlemenin yanı sıra ülkede açılacak muayenehanelere izin verme yetkisine de sahipti. Ayrıca gerektiğinde hekimleri imtihan ve tayin etme hakkına da sahip olan hekimbaşı, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin de nazırlığını yapmaktaydı.

XIX. yüzyılda sağlık hizmetlerinin niteliğinin değişmesiyle hekimbaşı ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmişti. Yeni kurumlara olan ihtiyacın doğması sağlık teşkilatlanmasında da yeni kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1837 yılında Harbiye Nezareti'nde bir sıhhiye dairesinin kurulması ve karantina idaresinin göreve başlaması ile hekimbaşının görevlerinden bir kısmı bu kuruma devredilmiştir. 1840 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'nin faaliyete geçmesi ile hekimleri imtihan etme, satılan ilaçları kontrol etme, tıbbi meseleleri araştırma görevleri bu kuruma devredilmiştir. Hekimbaşılık müessesesinin 1850 yılında lağvedilmesinden sonra ise "sertabibi hazreti şehriyari" unvanını taşıyan kişi sadece padişahın hekimi ve saraydaki doktorların başı olmuştur¹⁶.

Tanzimat döneminde merkezi yönetimin hekimleri kontrol etmek için de bazı önemli adımlar attığını görmekteyiz. Vilayetlerde diplomasız çalışan hekimlerin görevden men edilmesi veya imtihana tabi tutulması sağlık teşkilatının denetlenmesi yolunda atılan önemli bir adım

¹¹ Nuran Yıldırım, "Sağlık Hizmetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1994, s. 401-402.

¹² Nuran Yıldırım, "Hastaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1994, s. 14.

¹³ Yıldırım, "Sağlık Hizmetleri", s. 402.

¹⁴ Yıldırım, "Hastaneler", s. 14.

¹⁵ Yavuz, a.g.m., aynı yer.

¹⁶ Yıldırım, "Sağlık Hizmetleri", s. 402.

olmuştur. Bu dönemde İzmir Vilayetinde çalışan doktorların diplomalarını incelemek için bir komisyon oluşturulmuş ayrıca Urfa’da yapılan bir inceleme neticesinde görevli on doktordan sadece birisinin çalışabilecek durumda olduğu belirlenmiştir. Sahte hekimlerin tespit edilmesi için yapılan bu çalışmaların diplomasız ve cahil hekimlerin faaliyetlerinin önlenmesine ne kadar katkı sağladığı tam olarak bilinmemektedir. Çünkü devletin o dönemde sağlıkla ilgili en önemli sorunlarından biri de hekim sıkıntısı idi¹⁷. Aynı dönemde Osmanlı hükümeti başkent İstanbul’da eczaneler açmakta ve bunlardan bazılarında tıbbiye öğrencilerini nezaretçi olarak görevlendirmekteydi. İlk yardım mahalleri niteliğini de taşıyan bu eczaneler önceleri sadece Galata ve Beyoğlu’nda görülürken sonraları İstanbul ve Üsküdar’da da açılmıştır. 1857 yılında İstanbul, Eyüp ve Üsküdar’da eczacı, cerrah ve hekimin bulunduğu nöbetçi eczaneler bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti’nde belediyelerin halka sağlık hizmeti sunmaya başlaması 7 Temmuz 1870’de “Tababet-i Belediye’nin İcrasına Dair Nizamname”nin yürürlüğe girmesiyle olmuştur. Bu nizamname ile belediyelerin sağlık personeli tayini ve dışarıda tıp eğitimi alanlara çalışma izni verme usulleri tespit edilmiştir. Yine 1870 yılında yürürlüğe giren “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi” de belediye meclislerinde müşavir üye olarak bir hekimin bulunmasını ön görmekteydi. Bazı önemli liman şehirleri ve merkezleri hariç tutarsak belediyelerin bu dönemde kendi bütçeleriyle sağlık müesseseleri inşa edemedikleri ne yazık ki bilinen bir gerçektir. Bu konuda başarılı olan bölgelerde ise başarının nedeni hükümetin özel gayretlerinin yanı sıra yabancı misyonların faaliyetleri olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde ne vilayet idareleri ne de belediyeler düzenli olarak sağlık tedbirleri alabilmişlerdir. Devletin modernleşen merkezlerinden biri olarak görünen Tuna Vilayeti’nde bile sağlık konusunda eksiklikler görünüyordu. Nisan 1876’da Tuna Vilayeti’nden çekilen şifreli bir telgrafta “Yol üzerinde açıkta hayvan leşleri bulunduğu, bunların hıfzıssıhha bakımından gömülmesi gerektiği” Rusçuk ve Vidin mutasarrıflıklarına bildirilmekteydi¹⁸.

Belediyelerin halk sağlığı için önemli görevlerinden biri de temizlik konusuydu. Geleneksel Osmanlı şehrinde temizlik işleri resmi görevlilerin denetimi altında her mahallenin halkı ve bazı esnaf tarafından yapılmaktaydı¹⁹. Osmanlı şehrinde çarşının temizliğinden esnaf kethüdası, mahalle temizliğinden ise imam sorumluydu. Büyük cadde ve meydanlar ise hükümet tarafından temizletilirdi²⁰. II. Mahmut’un 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nı kaldırmasından sonra İstanbul’da temizlik işleri el değiştirmiş, “İhtisap Ağalığı” ihdas edilerek çöplerin toplanması işini organize eden “Çöpçü Subaşı”sı bu makama bağlanmıştır. Şehreminliği’nin kurulmasından sonra ise “Çöpçü Subaşı”sı buraya bağlanmıştır²¹. Altıncı Daire-i Belediye ise kurulmasından sonra temizlik işleri konusunda ayrıcalıklı bir duruma sahip olmuştur. Müteahhitlere ihale usulüyle verilen temizlik işleri ne başkentte ne de taşradaki şehirlerde bu şekilde uygulanabilmiştir. 1868 yılında Şehremaneti’nin yeniden düzenlenmesi esnasında ise belediye tarafından temizlik memurları tayin edilip temizlik arabaları alınmış olmasına rağmen durumda bir değişiklik olmamış ve belediye tarafından temizlik işlerini yürütecek bir örgütün kurulması II. Meşrutiyet döneminde Cemil Topuzlu’nun belediye başkanlığında gerçekleşebilmiştir²².

¹⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 215.

¹⁸ a.g.e., s. 215-216.

¹⁹ Yeniçeri zabıtlarından “Çöplük Subaşı”sı veya “Tahir Subaşı” olarak isimlendirilen bir görevli “Arayıcı Esnafı” olarak isimlendirilen esnafa evlerdeki çöpleri toplama hakkını verir ve karşılığında da belirli bir meblağ alırdı. Arayıcı esnafı, evlerden aldığı çöpleri deniz kıyısında ayıklar ve işine yarayan malzemeleri satarak geçimini sağlardı. Bkz; Ortaylı, a.g.e., s. 219.

²⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 220.

²¹ Mehmet Mazak-Fatih Güldal, *Osmanlı’dan Günümüze Temizlik Tarihi, Tanzifat-ı İstanbul*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 47-48.

²² Ortaylı, a.g.e., s. 220.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Belediyelerin önemli görevlerinden biri de şüphesiz salgın dönemlerinde hastaların tedavisi ve ilaçlarının teminiydi. 1865 yılında görülen kolera salgınında ilk belediye hastanesi olan Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi hizmete girmiştir. 1879 yılında ise yine bu hastaneye bağlı olarak genelevlerde çalışan kadınların sağlık kontrolü için Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi (Beyoğlu Nisa Hastanesi) faaliyete geçmiştir. 1893 yılındaki kolera salgını esnasında belediye hekimleri ve eczacıların sayılarının artırılmasının yanı sıra daha sonra Hıfzısıhha-ı Umumiye adını alan Sıhhiye Komisyonu da kurulmuştur. 1893 Salgınında Birinci ve İkinci Belediye Daireleri Sultan Selim'de, Üçüncü Daire Şehremini'de, Dördüncü Daire Kuruçeşme'de, Beşinci Daire Emirgan'da, Altıncı Daire Beyoğlu'nda, Yedinci Daire Sarıyer'de, Sekizinci Daire Beykoz'da, Onuncu Daire Haydarpaşa'da birer geçici kolera hastanesi açarak hastaları tedavi etmişlerdir.

1869'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye de sağlık teşkilatlanmasında önemli görevler üstlenen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Belediyelere hekim ve eczacı gibi sağlık personeli tayin etmenin yanı sıra bunların terfi ve cezalandırılmasına yönelik kararlar vermek, yabancı ülkelerde yetişen sağlık personeline çalışma izni vermek ve sağlıkla ilgili konularda mahkemelerde bilirkişilik yapmak Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin görevleri arasındaydı. 1906 yılında Mekâtib-i Askeriye Nezareti'ne bağlı olarak Meclis-i Maarif-i Tıb ismini alan bu cemiyet, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye ismini almıştır. Ancak bu meclis idari zafiyetleri nedeniyle lağvedilerek yerine Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak 1913 yılında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur.²³

Yazımızın buradan sonraki kısmını, yukarıda özetlemiş olduğumuz XIX. Yüzyıl Osmanlı sağlık teşkilatlanmasına dair çalışmaların çeşitli başlıklar altında tasnif edilmesi oluşturmaktadır.

A. Kitaplar

- Adıvar, Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982
- Akdeniz, Nil, **Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı**, İstanbul 1977.
- Aksu, Murat, **Tıp Tarihi Açısından Türkiye'de Verem Savaşı**, Ankara 2007²⁴.
- Akyay, Necmettin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Bölümü Yayını, Ankara 1989.
- Akyıldız, Ali, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004²⁵.
- Altıntaş Ayten, **Osmanlı Hekimlerinin Sağlık Kuralları**, İstanbul 2012.
- Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim**, Hazırlayan: Mustafa Çulfaz, Serander Yayınları, Trabzon 2007.
- Atabek, Emine Melek, **1851'de Paris'te Toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler**, İstanbul 1974.
- Ataç, Adnan, **Gülhane Askeri Tıp Akademisinin Kuruluşu**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Atasoy, Ali Rıza, **Şam Türk Tıbbiye Mektebi**, İstanbul 1945.

²³ Yıldırım, "Sağlık Hizmetleri", s. 403.

²⁴ Eserin 41-47. sayfaları Osmanlı Devleti döneminde sıtma ile mücadele hakkında önemli bilgiler vermektedir.

²⁵ Eserin 72. sayfasında II. Mahmut döneminde Karantina Meclisi'nin kuruluşu hakkında bilgi verilmektedir.

- Ayar, Mesut, **Osmanlı Devleti'nde Kolera, İstanbul Örneği (1892–1895)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Barlas, Uğuroğlu, **Safranbolu Tıp Tarihi Araştırmaları**, İstanbul 2004²⁶.
- Baylav, Nâşid, **Eczacılık Tarihi**, İstanbul 1968.
- Baytop, Asuman, **Türk Eczacılık Tarihi**, İstanbul 1985.
- Baytop, Turan, **Türk Eczacılık Tarihi**, İstanbul 1985.
- Besim Ömer (Paşa), **Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Bir Konferans**, Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.
- Bolak, Orhan, **Hastanelerimiz, En eski zamanlardan bugüne Kadar Yapılan Hastanelerimizin Tarihi ve Mimari Etüdü**, İstanbul 1950.
- Bolak, Orhan, **Hastanelerimiz, Eski Zamandan Bugüne Kadar Yapılan Hastanelerimizin Tarihi ve Mimari Etüdü**, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1950.
- Çadırcı, Musa, **Tanzimat Sürecinde Türkiye, Anadolu Kentleri**, Derleyen: Tülay Ercoşkun, İmge Yayınları, Ankara 2011.
- Çapa, Mesut, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.
- Darülaceze 60 Yaşında 1896-1960**, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul 1960.
- Demirhan Ayşegül, **Kısa Tıp Tarihi**, Bursa 1982.
- Dirican, M. Rahmi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kurumlaşmış Tıp Öğretimi Yapan Ya da Yapması Düşünülen Kuruluşlar**, Bursa 2004.
- Dr. Besim Ömer Paşa'nın Hatıra Albümü**, Hazırlayan: Adnan Ataç, Roche Yayınları, İstanbul 2011.
- Dramur, Rengin, **1838-1908 Yıllarında Osmanlılarda Eczacılık ve Deontoloji**, İstanbul 1984.
- Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerinin Tarihi**, Editör: Ekrem Kadri Unat, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- Eldem, Edhem-Goffman Daniel-Masters Bruce, **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir, İstanbul**, Çeviren: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000²⁷.
- Eren, Nevzat-Gülten Uyer, **Sağlık Meslek Tarihi ve Ahlakı**, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara 1991.
- Ergin, Osman Nuri, **İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri**, İstanbul 1940.
- Ergin, Osman Nuri, **İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri**, İstanbul 1940.
- Ergin, Osman, **İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi**, Cilt: I-V, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Gök, Şemsi-Özen, Cahit, **Adlî Tıbbın Tarihçesi ve Teşkilatlanması**, İstanbul 1982.

²⁶ Kitapta yer alan “Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi” isimli bölümde 1885 yılında yapımına başlanan ve 1886 yılında tamamlanarak faaliyete geçen hastane ile ilgili önemli bilgilerin yer almaktadır.

²⁷ Kitabın 146 ve 147. sayfalarında XIX. Yüzyılda İzmir’i etkileyen veba, kolera salgınları, karantina önlemleri ve 1851 yılında bir devlet hastanesinin açılması gibi konularda bilgiler bulunmaktadır.

- Gülnur-Mert Sandalcı, **Belgelerle Türk Eczacılığı (1840–1948)**, Cilt: I, Kartpostallar ve Zarflar, Dr. Nejat F. Eczacılık Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- , **Belgelerle Türk Eczacılığı (1840–1948)**, Cilt: II, Reçeteler, Dr. Nejat F. Eczacılık Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- , **Belgelerle Türk Eczacılığı (1840–1948)**, Cilt: III, Faturalar, Başlıklı Kâğıtlar, Dr. Nejat F. Eczacılık Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- , **Belgelerle Türk Eczacılığı (1840–1948)**, Cilt: IV, Müstahzar Kutuları ve Şişeleri, Dr. Nejat F. Eczacılık Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- , **Belgelerle Türk Eczacılığı (1840–1948)**, Cilt: V, Eczacılar, Ecza Depoları, Dr. Nejat F. Eczacılık Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- Gürkan, Kazım İsmail, **Gureba Hastanesi Tarihçesi**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944.
- , **Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi**, İstanbul 1967.
- Hatemi, Hüsrev- Ayten Altıntaş, , **Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları**, CSA Global Publishing, İstanbul 2006.
- Hatemi, Hüsrev- Yeşim Işıl, **Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat**, İşaret Yayınları, İstanbul 1989²⁸.
- Hatiboğlu, Tahir, **Jön Türklerden Son Türklere Tıbbiyeli**, Otopsi Yayınevi, İstanbul 2002.
- , **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal İlerlemenin ve Türkçe Eğitimin Öncüsü Tıbbiye**, **Hatipoğlu Yayınevi**, Ankara 2011.
- Hilal-i Ahmer ve Kızılay Tarafından Kendilerine Madalya Teveih Edilenler (1868-1968)**, Türkiye Kızılay Derneği Onursal Üyeleri, Ankara 1968.
- Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Hazırlayanlar: Seçil Karal Akgül-Murat Uluğtekin, Türk Kızılayı Derneği Yayınları, Ankara 2000.
- Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II**, Hazırlayanlar: Seçil Karal Akgül-Murat Uluğtekin, Türk Kızılayı Derneği Yayınları, Ankara 2001.
- Hulûsi Behçet, **Frengi Tarihi ve Geçirdiği Devirler**, Üniversite Konferansları (1935-1936), Cilt: I, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Ülkü Basımevi, İstanbul 1937.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Suriye'de Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Kâhya, Esin- Ayşegül D. Erdemir, **Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- Kâhya, Esin, **On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, Çevirenler: Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, Ankara 2002.
- Kazancıgil Aykut, **Türkiye'de Bilim ve Teknoloji (1789–1922)**, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul 1995²⁹.

²⁸ Tanzimat döneminde tıp dili ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir.

- , **XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi**, İstanbul 1991.
- , **XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi, Bedizel Zülfikar Şanizade-Hayatı ve Eserleri**, Özel Yayınlar, İstanbul 1991.
- Kazancıgil, Aykut- Vural Solok, **Türk Tıp ve Tabii İlimler Tarihi Bibliyografyası**, İstanbul 1973.
- Kazancıgil, Aykut, Ratıp-Gökçe, Nilüfer-Bılar, Ender, Edirne'nin Sağlık ve Sosyal Yardım Tarihi (1361-2008), **Cilt: I-II, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 1996.**
- Koçu, Reşat Ekrem, **Darülaceze (1895-1974)**, Darülaceze'ye Yardım Derneği Yayınları, İstanbul 1974.
- Kumbaracılar, İzzet, **Eczacılık Tarihi ve İstanbul Eczaneleri**, Yayına Hazırlayan: Ömer Kırkpınar, Çelik Gülersoy Vakfı Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1988.
- Kürkçüoğlu, Şerif, **Tarihte Kolera, Parakolera Salgınları ve Karantina Tedbirleri: Bizde ve Dünyada**, Diyarbakır 1978.
- Mehmet Sait, **Sinop İlinin Sağlık Coğrafyası, Türkiye'nin Sıhhi İctima-i Coğrafyası 1922, Hazırlayan: İbrahim Başağaoğlu, Sinop 2002³⁰.**
- Mustafa Münif Paşa, **Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Tarihi**, Sıhhat Almanagı, İstanbul 1933.
- Ortaylı, İlber, **Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000³¹.
- Osmanlı Belgelerinde Askeri Tıp ve Balkan Askeri Hastaneleri**, Hazırlayanlar: Murat Pabuçoğlu-Orhan Özdiş-Sadık Emre Karakuş, Ankara 2013.
- Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu**, Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Sağlık Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu**, 3-5 Nisan 1987, Yayına Hazırlayan: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987.
- Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi**, Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu vd., İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2008.
- Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü**, Hazırlayanlar: Ekrem Kadri Unat-Ekmeleddin İhsanoğlu-Suat Vural, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Osmanlılarda Sağlık I**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Özbay, Kemal, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, Cilt: I-III, İstanbul 1976-1981.
- Özbek, Nadir, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011³².

²⁹ XIX. Yüzyılda Osmanlı Tıbbının gelişimi, Şanizade Ataullah Efendi, Galatasaray Tıbbiyesi, Tıp cemiyetleri gibi konularda bilgiler mevcuttur.

³⁰ Eserin 40-43. sayfaları arasında Sinop'ta bulunan Hastane, Dispanser, Eczane, Karantinahane ve Tahaffuzhane gibi sağlık tesisleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

³¹ Çalışmanın 213 ve 216. sayfaları arasında Karantina Teşkilatı'nın kurulması, İstanbul'da fenni eczanelerin kurulması ve belediyenin şehir halkına sağlık hizmetinde bulunması gibi konulardan bahsedilmektedir.

³² Eserde Darülaceze, Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi, Darülhayr-ı Âli, Müessesat-ı Hayriye-i Sıhiye İdaresi gibi II. Abdülhamit dönemine ait sağlık ve sosyal yardım kurumları hakkında bilgiler bulunmaktadır.

- Özdemir, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010³³.
- Özden, Mehmet, **Sağlık Eğitimi**, Ankara 1993.
- Özemre, Ahmet Yüksel, **Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı**, İstanbul 1997.
- Özkan, Ömer, **Sağlık Meslek Tarihi ve Ahlakı**, İstanbul 1991.
- Panzac, Daniel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, Çeviren: Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Pinguet, Catherine, **İstanbul'un Köpekleri**, Çeviren: Saadet Özen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu (2 Haziran 2007), Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2008.
- Rıza Tahsin, **Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mirat-ı Mektebi Tıbbiye)**, Cilt: I-II, Yayına Hazırlayan: Aykut Kazancıgil, İstanbul 1991.
- Sağlık Ordusu, Hazırlayanlar: Necmettin Özçelik-Mehmet Ali Beyhan-Ahmet Eryüksel -Feyzullah Akben, İstanbul 2008³⁴.
- Sarı, Nil Akdeniz, **Osmanlılarda Hekim ve Deontolojisi**, İstanbul 1977.
- Sarıyıldız, Gülten, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Son Devir Osmanlı Hastaneleri**, Editör: Ömer Faruk Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.
- Süssheim, Karl, **Eski Viyana Tıp Talimi ve Onun Adli Sultan Mahmud Zamanında İstanbul'da Yayılması**, İstanbul 1937.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N., **İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız**, İstanbul 1953.
- , **Cüzam ve Türkçe Tıp Yazmaları, Türkiye'de Cüzam Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 1961.
- , **Eczacılık Tarihi Dersleri**, İstanbul 1970.
- Şehsuvaroğlu, Bedi, N.-Demirhan, A. D. Güreşsever, **Türk Tıp Tarihi**, Bursa 1984.
- Şentürk, Selva E., **Hemşirelik Tarihi**, İstanbul 1983.
- Şimşir, Nahide, **Balıkesir Şehri ve Tarihi Araştırmaları**, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013³⁵.
- Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları, **Hazırlayanlar: Ahmet N. Yücekök-İlter Turan-Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.**
- Tarihi Hastaneler (Gureba Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler)**, Hazırlayanlar: Zehra Tonbul-Özgün Forta, İstanbul 2009.

³³ Eser her ne kadar I.Dünya Savaşı yıllarını anlatsa da çeşitli sayfalarında XIX. Yüzyılda veba, kolera gibi salgın hastalıkların etkileri, karantina önlemleri ve hastalıkların etkileri gibi konularda önemli bilgiler vermektedir.

³⁴ Eserin birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin son döneminde sağlık hizmetleri hakkında bilgi vermektedir.

³⁵ Eserin 82-88.sayfaları arasında yer alan "Gureba Hastanesinden Devlet Hastanesine Balıkesir Hastanelerinin Tarihçesi" isimli bölümde Gureba Hastanesi'nin yapılması ile ilgili çalışmalar, Gureba Hastanesinin Hizmete Açılması konularında bilgiler verilmektedir.

Tarihi Hastaneler, Gureba Hastanelerinden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler,
Editörler: Zehra Tonbul-Özgün Forta, Novartis Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Tarihi Hastaneler, Novartis Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Taşkıran, N., **Haseki'nin Kitabı,** Haseki Kalkındırma Derneği Yayınları, İstanbul 1972.

Terzi, Cem, **Toplum Sağlığına Bir Katkı Tıp Eğitimi,** İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Terzioğlu, Arslan, **Türk-İslam Hastaneleri ve Tababetin Avrupa'da Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına,** İstanbul 1992.

Terzioğlu, Arslan-Lucius Erwin, **Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişmesine Katkıları,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.

-----, **Türk Tıbbının Batılılaşması,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.

Titiz, İrfan, **Gülhane İç Hastahkları Klinikleri Tarihi (1898-1953),** Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Sayı: 93, Ankara 1960.

Topuzlu, Cemil (Operatör Dr.), **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım,** Hazırlayanlar: Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982³⁶.

Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyum Bildirileri, **18 ve 19 Ekim 1976 İstanbul, Yayınlayan: Arslan Terzioğlu, İstanbul 1981.**

Türkiye Kızılay Derneği:73 Yıllık Hayatı (1877-1949), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 1949.

Uludağ, Osman Şevki, **Beşbuçuk Asırlık Türk Tâbabeti Tarihi,** Sadeleştiren: İlter Uzel, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Uludağ, Osman Şevki, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Unat, Ekrem Kadri, **Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867–1909,** İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.

Uzluk, Feridun Nafiz, **Şânizade Mehmet Ataullah,** Ankara 1951.

Ünver Süheyl- Bedi Şehsuvaroğlu, **Türkiye Cüzzam Tarihi Üzerine Araştırmalar,** İstanbul 1961.

Ünver, A. Süheyl, **Türkiye Eczacılık Tarihi,** Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1952.

-----, **1539–1939 400.Yıl Dolayısıyla Haseki Hastanesi,** İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1939.

-----, “1260 (1844)’de İstanbul’da Attar ve İspençiyar Sayısı”, **1945-1946 Eczacılar Yıllığı,** İstanbul 1946.

-----, “Hilal-i Ahmer’in Kuruluşu, İnkişafı ve Hizmetleri Tarihi Üzerine”, **Tıp Tarihi Yıllığı II,** İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.

³⁶ İstanbul’un önemli şehreminlerinden olan Cemil Topuzlu hatıralarında Tıbbiye’deki öğrencilik yıllarından, Haydar Paşa Hastanesindeki faaliyetlerine, Mektebi Tıbbiye’deki hocalığından, II. Meşrutiyet’in ilanı ve dönemin önemli olaylarına kadar pek çok konuda önemli bilgiler vermektedir.

- , **Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında**, İstanbul 1952.
- , "Türk Tıp Tarihi Kronolojisi", **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi Enstitüsü 1937-38 Ders Yılı Çalışma Hülasası**, İstanbul 1938.
- , **Besim Ömer Paşa ve Doğum Tarihi**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1932.
- , "Menafiül'Etfal Eseri", **Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, İstanbul 1998.
- Yarman, Arsen, **Osmanlı Sağlık Hizmeti'nde Ermeniler ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Tarihi**, İstanbul 2001.
- Yıldırım, Nuran, **Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı, Hamidiye Etfal Hastanesi**, İstanbul 2010.
- , İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi, **Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.**
- , İstanbul'un Sağlık Tarihi, **İstanbul 2010.**
- Yücel, Özgür, **Osmanlı Tıp Tarihinden Kesitler**, Sage Yayıncılık, Ankara 2012.
- Zeynep Kamil Hastanesi (1860-1955)**, İstanbul 1955.

B. Eski Harflerle Basılmış Kitaplar

- Ahmet Said, **Baka-ı Sıhhat**, A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, Dersaadet 1312.
- Ahmet Mithat, "Devlet-i Aliye-i Osmaniye'de Karantina Yani Usul-ı Tahaffuzun Tarihçesi", **Salname-i Nezareti Umur-ı Hariciye**, Cilt: III, Dersaadet 1318.
- Besim Ömer, **Nevsal-i Afiyet**, Âlem Matbaası, İstanbul 1316.
- , **Nevsal-i Afiyet**, Salname-i Tıbbi, İstanbul 1315.
- , **Tabib-i Etfal Yahut Ebeveyne Yadigâr**, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, Konstantiniye 1314.
- Galip Ata, **Tıp Tarihi**, İstanbul 1925.
- Ceraim-i Sıhhiye Kanunu**, İstanbul, 17 Ramazan 1301.
- Elyas Matar, **Kolera Risalesi**, İstanbul 1300.
- Gelibolulu Mehmet Rıfat, **Tatbikat-ı Kanunu Ceraim-i Sıhhiye**, Dersaadet 1311.
- Hamdi b. Aziz, **Kolera**, İstanbul 1310.
- Hamidiye Etfal Hastane-i Âliyesinin İstatistik Mecmua-ı Tabiyesi**, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, Maliye 1319-Hicriye 1321.
- Hamidiye Etfal Hastane-i Âliyesinin İstatistik Mecmua-ı Tabiyesi**, , Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, Maliye 1323,Hicriye 1325.
- Hekimbaşızade Muhyiddin, **Valideye İhtar Yahut Kuş Palazı**, Âlem Matbaası, İstanbul, 1316.
- Fort, J. A., İlm-i Emraz ve Seririyat-ı Cerrahiye, Cilt:I-II,Mütercimi:Mehmet Nuri Birgivi Katipzade, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası,İstanbul 1292.
- Fuad, **Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi:40 Fotoğraf**, Yayınlayan: Emanuel Horn, İstanbul 1903.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi'nin İstatistik Mecmua-ı Tıbbiyesi, Annales Medicales Et Bulletin De Statistique De l'Hospital D'Enfants Hamidie, Matbaa-ı Osmaniye, İstanbul 1323.

Hüseyin Remzi, **Hıfz-ı Sıhhat-i Mütebbilin**, A. Asaduryan Şirketi Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1317.

Hüseyin Remzi, **Kuduz İleti ve Tedavisi**, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Matbaası, 1306.

İzzet Kamil, **Emraz-ı Zühreviyeden Bel Soğukluğu**, Hukuk Matbaası, İstanbul 1329.

Kabil-i İntikal Hastalıklardan Tevki, Sarı Hastalıklara Karşı Tahaffuz Tedabiri, Hamid Matbaası, İstanbul 1926.

Kasım İzzettin, **Hicaz Sıhhiye İdaresi, Senevî Rapor, Hicazda Teşkilat ve Islahat-ı Sıhhiye, 1329 Senesi Haccı Şerifi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1327.

Koleraya Karşı Talimat-ı Sıhhiye, Meclis-i Umur-u Tıbbiye ve Sıhhiye-i Umumiye Mukarrerat ve Neşriyatından, Tanin Matbaası, 1326.

Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezaifine Dair Talimatname, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1328.

Netter, **Veba ve Mikrobu**, Mütercimler: Dr. Mehmet Ref'i-Dr. Ali Hüseyin, Feridiye Matbaası, İstanbul 1318.

Osmanlı Hilal- Ahmer Cemiyeti'nin Harb-i Hazırda Faaliyeti, İstanbul 1328.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, İstanbul Hilal Matbaası 1330.

Şehremaneti Müessesatı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti Nisa, Etfal ve Zekur Hastaları Talimatnamesi, Arşak Garoyan Matbaası, İstanbul 1328.

C. Yasal Düzenlemeler

Asitane-i Âliyye ve Memalik-i Mahrusa-i Şahanede Ahz Olunacak Karantina Rüsümünün Miktarını Mübeyyin Tarife, 3 Rebiyülahir 1256–17 Mayıs 1840, Düstur, Cilt: II, s. 837.

Asitane-i Âliyye'de tahaffuzhanenin inşasına kadar boğaz-ı bahr-ı sefid'de ittihaz olunan karantina'da sefain-i Osmaniye ve ecnebiyenin tabi oldukları şeraite dair talimat, 1252, Salname-i Hariciye, Sene 1318, sayfa 439.

Askeri hastanelerine mahsus umur-ı dâhiliye nizamnamesi, 9 Cemaziyelahir 1290-21 Temmuz 1289³⁷.

Aşı nizamnamesi, 25 Ramazan 1302 (Mükerrer)-26 Haziran 1301, Tercüman-ı Hakikat No: 2558, Neşri 26 Rebiyülevvel 1304–11 Kânunuevvel 1302.

Aşı-yı fennî tahsili için eyalât, elviye ve kazalardan Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye'ye şâkird ahz ü celbi hakkında irade-i seniyye-i mutazammın tebliğ-i resmî, 29 Zilhicce 1262, Takvim-i Vekâyi, No:313.

Attar yani ecza tüccarları ve Mısır Çarşısı hakkında talimat, 10 Cümâdelûlâ 1301-26 Mart 1300, Ceride-i Havadis No:5643-5644, 10 Cümâdelâhire 1301, 26 Mart 1300.

³⁷ a.g.e., Cilt: I, s. 536.

- Attarlar ve kökçüler nizamnamesi ve merbût ecza-yı semmiyye defteri**, 22 Recep 1302-25 Nisan 1301, Girit Ceride-i Resmîyesi No:780, 16 Muharrem 1303-13 Teşrinievvel 1301.
- Bâ-irâde-i seniyye tesis edilen Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye Hakkında İlan-ı resmî**, 6 Rebûlâhîr 1255, Takvim-i Vekâyî, No:180.
- Başlıca sıhhiye idareleri için muhasebe nizamnamesi**, 8 Cumâdelûlâ 1301-23 Şubat 1299, Ceride-i Havadis No: 5702, 22 Şaban 1301-4 Haziran 1300, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s. 59.
- Beledi ispençyarlık sanatının icrasına dair nizâmnâme**, 22 Recep 1277, Düstûr-i âtik, Sene 1279, s.429.
- Bulaşık-ı Sefain ve Yolcuyâna Vaz ve Tayin Olunan Gardiyanlara Dair Talimat**, 4 Ramazan 1257-13 Teşrinievvel 1841, Düstur, Cilt II, s.881.
- Cânib-i evkâftan eczacı dükkânı için müceddeden gedik verilmemesi ve müteferriâtı hakkında irâde-i seniyye**, Gurre-i Cümâdelûlâ 1270, Meclis-i Vâlâ 172.
- Cemiyet-i Tıbbiye Nizamnamesi**, 26 Şevval 1283, Ruzname-i Ceride-i Havadis No:626-627, 28 Zilkade 1283-23 Mart 1283.
- Cemiyet-i tıbbiyye hazine-i maliyeden şehriye 1000 kuruş tahsis ve itası hakkında irade-i seniyye**, 26 Şevval 1283, Ruzname-i Ceride-i Havadis No:626, 27 Zilkade 1283-22 Mart 1283.
- Ceraim-i Sıhhiye Kanunu**, 17 Ramazan 1301-27 Haziran 1300, Ceride-i Havadis No:5729, 20 Ramazan 1301-1 Temmuz 1300, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s. 54.
- Cisr-i hümayunun esbâb-ı tahaffuziyesine dair nizâmnâme**, Takvim-i Vekâyî, No: 484.
- Daire-i umûr-ı sıhhiye memurlarının maaşât ve harcırah ve mezuniyetlerinin sûret-i i'tâ ve tesviyesi hakkında talimat**, 16 Cümâdelâhire 1307-5 Şubat (1305) 1889.
- Dersaadet'te eczacı usta ve kalfalıklarının Mekteb-i Tıbbiye şهادetnâmelerine hasrı hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî**, Takvim-i Vekâyî, No: 469.
- Dersaadet'te teşekkül edecek cemiyet-i tıbbiye nizâmnâme-i dâhiliyesi**, 5 Ramazan 1272-28 Nisan 10 Mayıs 1272 (1856).
- Devair-i Belediyede muvakkaten istihdam olunacak etibbânın mükellef oldukları vezâife dair talimât**, Ceride-i Havadis No:5402, 29 Ramazan 1300-22 Temmuz 1299.
- Devâir-i Belediyeye muvakkaten tayin olunan etibbâyâ mahsûs talimât**, 28 Ağustos 1306, Ceride-i Şarkîye No:1574.
- Diplomasız cerrâh, eczacı ve baytarlar ile erbâb-ı sanayi ve sâir memurin ve hademe-i askeriye mütekaidini ile eytam ve eramiline tahsis kılınacak maaşlara dair nizamname**, 21 Zilhicce 1289, Ceride-i askeriye matbaasında matbu risale zirinde, 18 Muharrem 1290-5 Mart 1289.
- Düvel-i ecnebiye teb'asından vefat edenlerin kable'l-muayene defnedilmemeleri hakkında Meclis-i Sıhhiye Kaleme Alınan Nizamname**, 21 Şevval 1264, Takvim-i Vekâyî, No:390.
- Ebeler hakkında "Meclis-i Tıbbîye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye"den tanzim olunan talimat**, 16 Şevval 1308-13 Mayıs 1307, Takvim-i Vekâyî No:30. Sabah, No:641, 30 Şevval 1308-27 Mayıs 1307.

- Ecza tüccarları hakkında nizamname**,22 Recep 1302-25 Nisan 1301,Girit Ceride-i Resmiyesi No:780,16 Muharrem 1303-13 Teşrinievvel 1301³⁸.
- Eczacı dükkânlarından maada yerlerde esrar satanların Ceza Kânûnunun 196. maddesi mûcebince tecziyeleri hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmi**,11 Cümâdelahire 1280,Takvim-i Vekâyî, No:723.
- Ecza-ı tıbbiye teftiş memurları vezâifine dair talimat**,2 Şaban 1301-16 Mayıs 1300, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s.31,Ceride-i Havadis no:(Boş),14 Şevval 1301-25 Temmuz 1300, İkdâm No:1675, 24 Şevval 1316-23 Şubat 1314, Sabah, No:3337.
- Etfâlin aşıltatırılması ve buna riayet etmeyenlerin mesuliyeti hakkında irade-i seniyyeyi mübeyyin ilan-ı resmî**, 2 Recep 1267, Meclis-i Vâlâ 679.
- Etibba ve eczacılar hakkında cemiyet-i tıbbiye-i mülkiye kararnâmesi**,29 Cümâdelûlâ 1291-2 Temmuz 1290,Takvim-i Vekâyî, No:1692.
- Etibbanın temettü vergisinden istisnası hakkında irade-i seniyye**,6 Zilhicce 1310-8 Haziran 1309,Dâhiliye 2711.
- Galata ve Beyoğlu ve mülhakâtı umûr-ı zabıtası ve Karantina Nezâretleri'yle Liman Memuriyetinin bi't-tevhîd Tophâne-i Âmire Umûr-i Askeriyesine ilhakı hakkında irade-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî**,14 Muharrem 1260,Takvim-i Vekâyî, no:265.
- Haydarpaşa hastanesinde küşad olunacak askeri eczacı sınıflarına dair nizamnâme**,14 Rebûlahir 1293,Düstur, Cilt: III, s.542,Takvim-i Vekâyî, No:1812.
- Hekimbaşılığın lağvıyla Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'nin tesisi hakkında irade-i seniyye-i mutazammın tebliğ-i resmi**, 23 Cümâdel-âhire 1266,Takvim-i Vekâyî, No:425.
- Hıfz-ı sıhhat-i umumiye komisyonunun vezaifini hâvî talimât**,13 safer 1303-13 Teşrinisani 1301.
- Hizmet-i tıbbiye-i askeriyede bulunacaklar hakkında**, Evâil-i Şaban 1251 tarihli piyade dâhiliye kânûnunun fasl-ı râbiine müzeyyel mevadd-ı nizâmiye,10 Ramazan 1293.
- İdare-i Sıhhiyenin Mesârif müdîriyetine dair nizâmnâme**, Ceride-i Havadis, No:5705,25 Şaban 1301-7 Haziran 1300, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s.58.
- İdare-i sıhhiyenin tekaüt nizâmnâmesi**, 8 Cumâdelûlâ 1301-23 Şubat 1299, Ceride-i Havadis No:5706-5708,28 Şaban 1301-10 Haziran 1300,Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s.82.
- İdare-i tıbbiye-i mülkiye nizamnamesi**,27 Şaban 1286,Düstur, Cilt: II, s.803-Takvim-i Vekâyî No: 1173-1174.
- İdare-i umumiye-i tıbbiye nizamnamesi**,3 Cemâziyelevvel 1288-9 Temmuz 1287, Düstur, Cilt: II, s.800,Takvim-i Vekâyî, No: 1390.
- İlk Defa olarak Anadolu canibinde İttihaz Olunan Karantina Kordonuna Dair Fermanı Hümayun**, Evahir-i Safer 1254,Salname-i Hariciye, Sene 1318,s.442.
- İllet-i Veba zuhur eden sefain hakkında icra kılınacak usul-ı sıhhiye**,4 Ramazan 1257-13 Teşrinievvel 1841,Düstur, Cilt: II, s.860.
- İllet-i Vebaya Dair Lâyiha**,4 Safer 1255, Takvim-i Vekâyî, No:178, Neşri:4 Safer 1255.

³⁸ 1302 yılında Mahmut Bey matbaasında risale olarak da basılmıştır bkz; Karakoç Sarkis, *a.g.e.* Cilt: II, s. 716.

- İskat-ı Cenin Madde-i Kerîhesinin Memnûiyeti Hakkında İrade-i Seniyye**, 28 Şaban 1254, Takvim-i Vekâyi, No:173.
- Karantina memurlarının keyfiyet-i memuriyetleriyle haklarında defterdardan ve mal müdür ve memurları taraflarından olunacak muamelata dair talimat**,15 Muharrem 1267.
- Karantina mesâilinin Ticaret Nezareti'nden fekkiyle müstakil nezarete raptı hakkında irade-i seniyyeyi mutazammın tebliği resmî**,17 Zilkade 1255, Takvim-i Vekâyi, No:191.
- Karantina rüsumu tarifesi**, 3 Zilhicce 1272-25 Temmuz 6 Ağustos 1272 (1856), Hariciye 664.
- Kolera İleti bulaşıklığıyla temiz limana gelecek sefâine icra edilecek karantina hakkında nizamname (ve nizamname-i mezkûrun şerh ve izahını hâvî zeyl).**
- Kolera illeti bulunan mahallerden masun olan mahallere bahren tevârüd edecekler haklarında Meclis-i Sıhhiye'den tanzim olunan tâlimat**, 5 Safer 1282-25 Haziran 1865.
- Kolera iştibâhatını izâleten vefeyât ilmühaberlerinde marazın müddet-i devamının derci hakkında irâde-i seniyye-i mübelliğ buyruldu**,15 Rebûlevvel 1263,Dersaadet Ermeni Patrikhanesi Hazine-i Evrakı, Metin No:121.
- Koleraya karşı beynelmilel ittihaz edilecek tahaffuz-i tıbbi ile Tuna Boğazı'nda tesis edilecek usûl-i sıhhi hakkında Drezden'de mümza mukavelenname-i düveli ve merbut iki kıta nizamname**, 28 Ramazan 1310-5 Nisan 1893.
- Koleraya karşı iktizâ eden tedâbir-i ihtiyâtiyeyi hâvî bâ-irade-i seniyye mevki-i tatbik'e vaz edilen layiha**, 26 Ramazan 1308-23 Nisan 1307,Takvim-i Vekâyi, No:15-18.
- Koleraya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-i İstilaiye Hakkında Talimatname**, Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1330.
- Meclis-i Sıhhiye-i Tıbbiye'nin Tesisi Hakkında İrade-i Seniyye**, 27 Zilhicce 1255,Dâhiliye.
- Meclis-i Umur-u Tıbbiye'nin Teşkil ve Etibbâ ve Cerrah ve Eczacı ve Dişçi ve Kâbile ve Emsâlinin Suret-i İmtihanı ve Müteferriâtı Hakkında İrade-i Seniyyeyi Mutazammın Tebliğ-i Resmi**, 19 Rebûlahir 1256,Takvim-i Vekâyi, No:200.
- Mekteb-i Tıbbiye'de tesis edilen fenn-i kıbâle ameliyat derslerinden izinnâme ve ruhsatnâme almayan ebe kadınlara itibar olunmaması hakkında irade-i seniyyeyi mübelliğ buyuruldu**, 20 Ramazan 1258,Dersaadet Ermeni Patrikhanesi Hazîne-i Evrâkı, Metin No:98.
- Mekteb-i tıbbiyece tecarüb-i tahliliye ve keşfiyyatı kimyeviye ve saireden alınacak harçlar hakkında irâde-i seniyye ve tarife**, Düstur, Cilt: II, s.824,Takvim-i Vekâyi, No:1301.
- Mekteb-i Tıbbiyede teşekkül edecek meclis-i tıbbiyenin suret-i teşekkül ve usul-ü müzakeresi hakkında nizâmnâme**,12 Safer 1266.
- Mekteb-i Tıbbiyeden neş'et eden memnurun-i sıhhiyeye mirlivalıktan binbaşılığa kadar memuriyet emr-i âlisi i'tası hakkında irade-i seniyye**, 2 Recep 1287, Kanunnâme-i Askeri, Cilt: 4, s. 66.
- Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye'de Meccanen İcra Olunacak Aşı Ameliyesi Hakkında İrade-i Seniyye-i Mübelliğ Buyruldu**,18 Rebûlahir 1256, Dersaadet Ermeni Patrikhanesi Hazine-i Evrakı.

- Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne talebesinden iki sene birbirini müteakiben terfi-i sınıf edemeyenlerin askere alınması hakkında nizamât**,¹⁷ Rebiülâhîr 1307.
- Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye namıyla bir derslane küşâd ve teşkili hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmi**,²³ Ramazan 1283-17 Kânun-i sâni 1282, Takvim-i Vekâyî, No:871.
- Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye nizamname-i esasisine müzeyyel mevadd-ı nizâmiye**,¹³ Receb 1287–26 Eylül 1286, Düstur, Cilt II, s. 812.
- Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye nizamnamesi**,¹⁶ Cümâdel-âhire 1287, Düstur, Cilt: II, s.807.
- Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne şâkirdânına mahsus tâlimat**,¹ Mart 1317, Maarif Salnamesi Sene: 1317,s.97.
- Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ders cetveli**,¹ Mart 1317, Maarif Sâlnâmesi, Sene: 1317, s. 103.
- Mekteb-i Tıbbiye-i şahânenin idare-i dâhiliyesine dair kanunname (askeri)**,⁹ Cümâdelûlâ 1273, Dâhiliye 1143.
- Mektepli ve mektepsiz kâffe-i etfâlin aşılttırılması ve teferruâtı hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî**,³ Rebiulahir 1263, Takvim-i Vekâyî, No:326.
- Memalik-i Mahrûsede İstihdamı Mürettep Olan Etibbâ-yı Sıhhiyeye İktiza Eden Talimat**,²⁸ Muharrem 1256-25 Mart 1840, Düstur, Cilt II, sayfa: 856.
- Memalik-i Mahruse-yi Şâhâne'ye mahsus rûsum-ı sıhhiye tarifesi**, Gurre-i Cemâziyelevvel 1288-19 Temmuz 1871.
- Memâlik-i Osmaniyyede Karantina Hizmetine Tayin Olunan Memurîn ve Etibbâyâ Dair Tenbihname**,²⁰ Rebûlevvel 1256-15 Mayıs 184, Düstur, Cilt: II, s. 839 (64 madde).
- Memalik-i şahanede tababet-i belediye icrasına dair nizâmnâme**,²⁴ Rebûlevvel 1278, Düstur-ı Âtik sene 1279, s. 518-Düstur, Cilt II, s. 814-Takvim-i Vekayî No:622-623.
- Memleket tabip ve eczacıları hakkında nizamname**,⁵ Şaban 1305-4 Nisan 1304, Tercüman-ı Hakikat No:2947-2948, 12 Şaban 1305-12 Nisan 1304.
- Memurîn-i adliyece tıbben tedkikât-ı fenniye icrâsına lüzum görülen mevad için Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye Kararnâmesi tercümesi**,⁶ Eylül 1305.
- Memurîn-i sıhhiye mezuniyet nizamnamesi**,⁸ Cumâdelûlâ 1301-23 Şubat 1299, Ceride-i Havadis No:5704, 24 Şaban 1301-6 Haziran 1300, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s. 80.
- Memurîn-i sıhhiye'nin harcırahlarına dair nizâmnâme**,⁸ Cumâdelûlâ 1301-23 Şubat 1299, Ceride-i Havadis No:5705, 25 Şaban 1301-7 Haziran 1300, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s.80.
- Mevsim-i hacda zuhur eden koleraya karşı ittihaz olunacak tedabire dair Meclis-i Umur-u Sıhhiye'den kaleme alınan nizamname**,¹⁰ Teşrin-i Sâni 1297, Ceride-i Havadis No: 4791.
- Nizâmnâme-i Eczacıyân**,¹³ Ramazan 1269-(1853)1268.
- Osmanlı seyyar hastaneleri üzerinde salib-i Ahmer yerine Hilal-i Ahmer'in ikâmesi hakkında İsviçre hükûmât-ı müctemiasıyla icra kılınan muhaberat**,¹⁶ Teşrin-i Sâni (1876),¹⁵ Haziran 1877.

- Paris'te mün'akid beynelmilel sıhhiye konferansı mukavelenamesi ve merbut nizânâme**, 19 Rebîulahir 1268-3 Şubat 1852.
- Postahaneler memurları ve Tatarlar ve sürücülerin icra edecekleri karantina usulüne dair cânib-i Meclis-i Tahaffuz'dan it'a olunan memhûr tertibat-ı tahaffuziye**, 14 Recep 1256- Eylül 1840, Düstur, Cilt: II, s. 874.
- Rumeli Cânibinde İlleti Veba Zuhur Eden Mahallerden Mürur Etmeğe Mecbur Olan Düvel-i Ecnebiye Tatarları Hakkında İcap Eden Tertibat**, 17 Haziran 1840, Düstur, Cilt: II, s. 868.
- Rumeli-i Şarkîye mahsus aş ameliyatı kanunu**, 26 Safer 1301-15 Kânunuevvel 1299, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s. 124.
- Rüteb-i askeriye nail olmuş olan diplomasız etibba, cerrah ve eczacılar maaşatından dahi askeri tekaüt sandığı için %5 tevkifi hakkında irade-i seniyyeyi mübeyyin ilan-ı resmi**, 22 Safer 1289, Takvim-i Vekâyi, No: 1481.
- Sarıhumma illeti vukuunda riayeti lazım gelen kavaid-i tıbbiyyeyi hâvî talimatın tercümesi**, 7 Rebîulahir 1280-3/15 Eylül 1279 (1863).
- Sıhhiye idaresi kontrol odası nizamnamesi**, 8 Cumâdelûlâ 1301-23 Şubat 1299, Ceride-i Havadis No: 5703, 23 Şaban 1301-5 Haziran 1300, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s. 66.
- Sıhhiye memurîn ve müstahdemîn komisyonu nizamnamesi**, 8 Cumâdelûlâ 1301-23 Şubat 1299, Ceride-i Havadis No: 5704, 24 Şaban 1301- 6 Haziran 1301, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s. 77.
- Sıhhiye umûr-u hesâbiyyesinin sûret-i tanzimi hakkında talimât-ı umumiye**, 8 Cumâdelûlâ 1301-23 Şubat 1299, Ceride-i Havadis No: 5701, 21 Şaban 1301-3 Haziran 1300, Zeyl-i Düstur, Cilt: IV, s. 70.
- Şehremaneti İdaresinde bulunan on aded devair-i belediyeye tayin olunan etibbâ-yı muvakkatenin vezâifini mübeyyin talimât**, Ceride-i Havadis No: 5776, 10 Zilkade 1301-20 Ağustos 1300.
- Tabîb-i kanuniler hakkında idâre-i umûr-ı tıbbiye-i mülkiyeden kaleme alınan talimat**, Mekteb-i Tıbbiye matbaasında risale şeklinde tab'ı tarihi 1872.
- Tanzîf ve tathîr-i esvak mesârifine mukabil Dersaadet ahalisinden alınmakta olan meblağın afvı hakkında irâde-i seniyyeyi mutazammın tebliğ-i resmî**, 6 Rebîulahir 1255, Takvim-i Vekâyi, No: 180.
- Tanzîfât Kararnâmesi ve rûsûm-ı tanzîfiyye tarifesi**, 14 Recep 1306-4 Mart 1305, Ceride-i Mehakim No: 495, 25 Ramazan 1306-12 Mayıs 1305.
- Taşra memleket etibbası hakkında nizamname**, 20 Rebîulevvel 1265, Meclis-i Vâlâ.
- Tüccar ve fabrikatörlerin Dersaadet'e getirecekleri sülfatoların Mekteb-i Tıbbiyece muayenesiyle hâlisiyeti tebeyyün edenlerinin kablalarına bandrol vaz'ı hakkında irade-i seniyye**, 11 Rebîulevvel 1300-9 Kânun-i Sâni 1299, Şûrâ 1666.
- Tüccâranın tahaffuzhâneler anbarlarında bırakılan eşya denklerinden istîfâ edilecek ardiye resmi hakkında irade-i seniyye**, 9 Rebîulevvel 1268, Dâhiliye 57.
- Umûr-ı Sıhhiye Nezâreti'nin Tophâne-i Âmire Müşîriyyetinin Fekk-i İrtibâtıyla Hâriciye Nezâretine rabt ve ilhâkı hakkında irade-i seniyye**, Takvim-i Vekayi No: 2101.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Vakt-i seferde hizmet-i sıhhiye nizâmnâmesi, 17 Şaban 1319-15 Teşrînisânî³⁹.

Vebânın hükümferma olduğu mahallerden gelen vapurlar derûnundaki farelerin sûret-i itlâfı hakkında talimât, 21 Ramazan 1319-19 Kânunuevvel 1317, Ceride-i Bahriye Sene:13, No: 235, Sabah, No:4404, 28 Şevval 1319-25 Kânunisânî 1317, İkdâm, No: 2742, 28 Şevval 1319, 25 Kânunisânî 1317.

Vefat eden ecânibin karantinaca kabl'el-muayene defn edilmemeleri hakkında 21 Şevval 1264 Tarihli nizâmnâmenin 2.madde-i munzamması, Takvim-i Vekâyî, No:395.

Yedikule Ermeni Hastanesi'ne mahsus nân-ı azîz ta'yinatının yevmiye iki yüz kıyyeye iblağı hakkında irade-i seniyyeyi mübelliğ tezkire-i hariciye, 29 Zilkade 1285-1 Mart 1285, Dersaadet Ermeni Patrikhanesi Hazine-i Evrakı Defter:5,s.40.

Yedikule Ermeni Hastanesi'ne mahsus nân-ı azîz ve lahm ve ta'yinatının birer mislinin daha zamm ve ilavesi hakkında irade-i seniyyeyi mübelliğ tezkire-i hariciye, 7 Cümâdel-âhire 1284-23 Eylül 1283, Dersaadet Ermeni Patrikhanesi Hazine-i Evrakı Defter: 5, s. 40.

Yedikule Ermeni Hastanesi'ne yevmî on beş kıyye lahm tahsisi hakkında irâde-i Seniyyeyi Mutazammın İlmühaber, 5 Recep 1258, Dersaadet Ermeni Patrikhanesi Hazine-i Evrakı, Defter: 5, s. 39.

Yedikule Ermeni Hastanesi'ne yevmiye yüz adet nân-ı azîz tahsisi hakkında irade-i seniyyeyi mutazammın ilmühaber, 28 Recep 1261, Dersaadet Ermeni Patrikhânesi Hazine-i Evrâkı, Defter: 5, s. 39.

D. Tezler:

Alpman, Hülya, **Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kuruluşundan Balkan Savaşları'nın Sonuna Kadar**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987.

Aydın, Zuhâl, **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji Ana Bilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987.

-----, **Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1990.

Başer, Sevim, **Başlangıcından Bugüne Kadar İstanbul'da Kurulan Lepa Hastaneleri**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

Çapa, Mesut, **Kızılay (Hilal-i Ahmer)Cemiyeti (1914-1925)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Danışman: Yavuz Ercan, Ankara 1989.

Dinç, Gülten, **Mekteb-i Tıbbiye Matbaasında Basılan Arap Harfli Türkçe Yayınlar Aracılığı ile Tıbbiye'nin Yayın Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme**, İstanbul Üniversitesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2003.

Kaysılı, Barış, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de Sağlık Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1839-1938)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Ana Bilim Dalı Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Konya 2006.

³⁹ Risale şeklinde Matbaa-i Askeriye'de tab olunmuştur; bkz: Sarkis Karakoç, a.g.e., Cilt: II, s. 929.

- Okutan, M. Yahya, **Osmanlı Hilal-i Ahmer Dergileri'nin Analitik İncelemesi (1921-1928)**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.
- Olgun, Fatma, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri**, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi Lisans Tezi, Ankara 1987.
- Öztuna, Yasemin Şirin, **Osmanlı Salnamelerinde 1908 Tarihine Kadar Tıp Eğitimi**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.
- Saygılıgil, Feryal Gündüz, **Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da Kadınlara Hizmet İçin Açılan Hastane ve Klinikler**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi, Danışman: Ayten Altıntaş, İstanbul 1999.
- Taşpınar, Aslı, **Osmanlı Devleti'nde Sağlık Teşkilatı (1827-1914)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.
- Tetik, Fatih, **Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Ülman, Yeşim Işıl, **Gazette Medicale de Constantinople ve Tıp Tarihimizdeki Önemi**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- Ülman, Yeşim Işıl, **Journal de Constantinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1994.

E. Makaleler-Bildiriler-Ayrı Basımlar

- "İstanbul'un Efsane Hekimleri", Derleyen: Nuran Yıldırım, İstanbul, Ocak 2004, Sayı: 48, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- Afyoncu, Erhan, "Osmanlı Hekimbaşıları ve Hassa Hekimleri", **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I, Health in The Ottomans**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Ağırakça, Ahmet, "Osmanlı Tıbbının Kaynakları", **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I, Health in The Ottomans**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Ak, Bilal, "Osmanlılarda Sağlık ve Hastane Yönetimi", **Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Tarafından Düzenlenen Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara 2000⁴⁰.
- Akşin, Somel Selçuk, "Osmanlı Son Dönemi'nde Iskat-ı Cenin Meselesi", **Kebikeç**, Cilt:13, Ankara 2002.
- Alkan, Mehmet Ö., "İstanbul'da sivil Toplum Kurumları 1856-1945, Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi (Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi)", **Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar**, Hazırlayanlar: Ahmet N. Yücekök-İlter Turan- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

⁴⁰ 139-165 sayfaları arasında XIX. yüzyıl Osmanlı sağlık yönetimi, sağlık personeli, sağlık hukuku, sağlık mevzuatı, denetim, hastane yönetimi gibi konularda önemli bilgiler verilmektedir.

- Altıntaş Selçuk, Betül-Çolak, Cihan, “Türkiye’nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi”, **Lokman Hekim Journal**, 2 (1), 2012.
- Altıntaş, Ayten, “Ahmet Remzi Paşa’nın Türkçe Eğitimi İçin Hazırladığı Müfredat-ı Tıp Kitabı Hakkında”, **II. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 20-21 Eylül 1990**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- , “Halkın Tıp Eğitimini Üstlenen Merkez Sağlık Müzesi”, **Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları**, Hazırlayanlar: Hüsrev Hatemi-Ayten Altıntaş, CSA. Global Publishing, İstanbul 2006.
- , “Karl Ambros Bernard’ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında”, **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 20-23 Eylül 1993**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- , “Osmanlı Devleti’nde Cerrahlık Eğitiminin Tıp Eğitimi İçine Alınması”, **Türkiye Klinikleri Tıp Tarihi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2001.
- , “Osmanlılarda Tıp Eğitimi (Tıbhâne-i Âmire Dönemi)”, **Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Tarafından Düzenlenen Osmanlı Devleti’nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara 2000.
- , “Tıphâne-i Âmire Tıp Mederesesi Miydi?”, **Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Tarafından Düzenlenen Osmanlı Devleti’nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara 2000.
- , “1853 Yılında İstanbul’da Bir Eczacının Cezalandırılması”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Cilt: IV, İstanbul 1998.
- , “Cerrahpaşa Hastanesi”, **Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları**, Hazırlayanlar: Hüsrev Hatemi-Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006.
- , “İstanbul Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mektebi Binasının Bugünkü Durumu”, **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- , “Tıphane-i Amire ve 14 Mart Tıp Bayramı”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 117, Eylül 1993.
- Altıntaş, Ayten- Hanzade Doğan, “Osmanlı’da Serbest Hekimlik Yapan Esnaf Tabip”, **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I, Health in The Ottomans**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Altıntaş, Betül Selçuk-Çolak, Cihan, “Türkiye’nin İlk Çocuk Hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi”, **Lokman Hekim Journal**, Cilt: 2, No:1, Ocak-Nisan 2012.
- Arısan, Kâzım, “Geçen Yüzyılda İstanbul’da Ebeler ve Doğum”, **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Artvinli, Fatih, “Ali Enver’in Toptaşı Bimarhane’si Gözlemleri”, **Toplumsal Tarih**, Şubat 2010, Sayı: 194, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

- Asil, Eriş- Gülbin Özçelikay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eczacılık", **Osmanlı**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999⁴¹.
- Ataç, Adnan- Muharrem Uçar, "Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Yürüttüğü Sağlık Hizmetleri", **VIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği**, Türk Tıp Tarihi Kurumu Yayınları, İstanbul 2006.
- Ataseven, Asaf, "Gureba Hastanesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XIV, İstanbul 1997.
- Aydın, Erdem, "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri", **IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 18-20 Eylül 1996 İstanbul, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Aydın, Erdem, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", **OTAM**, Sayı: XV, Ankara, 2004.
- Aydın, Sabahattin, "Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış", **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I**, Editörler: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Aykut, Ebru, "Osmanlı'da Zehir Satışı ve Kocasını Zehirleyen Kadınlar", **Toplumsal Tarih**, Şubat 2010, Sayı: 194, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Ayten Altıntaş, "Mülkî Tıbbiye'nin Kuruluşu", **Tarih ve Toplum**, Nisan 1999, Cilt: 31, Sayı: 184, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Barlas, Uğuroğlu, "Tanzimat'tan II. Dünya Harbine Kadar Olan Dönemde Gaziantep'te Eczacılık", **II. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 20-21 Eylül 1990**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Batur, Afife, "Osmanlı Modernleşmesinde Tıp Okulları ve Hastane Binaları", **Mimar**, Cilt: 6 Sayı: 19, 2006.
- Bayat, Ali Haydar, "Osmanlı Devleti'nde Tıp Eğitimi", **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I, Health in The Ottomans**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Bayat, Ali Haydar, "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık", **Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Tarafından Düzenlenen Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara 2000⁴².
- Bayram, Sadi, "Sağlık Hizmetlerimiz ve Vakıf Gureba Hastanesi", **Vakıflar Dergisi**, Cilt: XIV, Ankara 1982.
- Baytop, Turhan, "Osmanlı Dönemi'nde Beyoğlu Eczaneleri", **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 20-23 Eylül 1993**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

⁴¹ Çalışmada Osmanlı saray eczaneciliğinin gelişimi, eczacılık öğretimi yaparak eczacı yetiştiren okullar gibi konularda önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca aynı çalışma için bakınız; *Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Tarafından Düzenlenen Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*, Yayına Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara 2000, s. 205-213.

⁴² Hekimbaşılık müessesesinin tarihi gelişimini ele alan çalışmanın 173 ve 174. sayfalarında bu kurumun XIX. Yüzyılda geçirdiği değişim ve lağvedilmesi hakkında bilgiler bulunmaktadır.

- , “Sultan II. Mahmut Dönemi’nde İstanbul’da Eczacılık”, **I.Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Bengiserp, Saim Polat, “İstanbul’da İlk Belediye Hastanesi “Beyoğlu Zükur Hastahanesi’nin Düny ve Bugünü”, **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Bilgin, Arif, “Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler”, **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I, Health in The Ottomans**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Bostan, İdris, “Osmanlı Bahriyesinde Sağlık Hizmetleri”, **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I, Health in The Ottomans**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Böke, Pelin, “İzmir Karantina Teşkilatı’nın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840–1900)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 18–19, İzmir 2009.
- Ceren, Gülser İlkan, “Osmanlı Devleti’nde Sağlık Mesleklerinde Diploma Mecburiyeti”, **Toplumsal Tarih**, Şubat 2010, S:194, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Çapa, Mesut, “Kızılay”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, Ankara 2002.
- , “Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti”, **Osmanlı**, Cilt 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Çapan, Leyla, “Mimari Açısından İstanbul’daki Yabancı Misyon Hastaneleri”, **İstanbul**, Ocak 2004, Sayı:48, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- Çubukçu, Bayhan, “Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Sisteminde Eczacılığın Yeri ve Halka Ücretsiz İlaç Sağlanması”, **Osmanlı, Cilt 8**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999⁴³.
- Dağlar, Oya, “Kırım Savaşı’nda Orduların Sağlık Durumu ve Bir Belge”, **Tıp Tarihi Araştırmaları**, Cilt: XII, İstanbul 2004.
- Değer, Mebrure, “Süleymaniye Darüşşifası ve Tıp Medresesinin Bugünkü Durumu”, **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, TTK. Yayınları, Ankara 1992.
- Dinç, Gülten, “Fatih Darüşşifası ve Bugünkü Durumu”, **I.Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, TTK. Yayınları, Ankara 1992.
- Doğan, Güner, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Karantina Uygulaması ve Venedik Uluslararası Sıhhiye Konferansı”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, Sayı:15, Ankara 2011.
- Dölen, Emre, “1870’li Yıllarda Mekteb-i Tıbbiye Laboratuvarında Yapılan Analiz ve İncelemeler”, **II. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-21 Eylül 1990**, TTK. Yayınları, Ankara 1999.
- Dramur Rengin, **Osmanlı Devleti Sarayları’nda Tıp ve Eczacılık**, Aya Kitap, İstanbul 2008.
- , “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede Öğretim Üzerine Bazı Belgeler”, **II. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-21 Eylül 1990**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Ekinci, Ahmet C., “Eski Reçetelerden Öğrendiklerimiz”, **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

⁴³ Aynı makale için bakınız; *Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı III, Bilim ve Düşünce*, Mayıs-Haziran 2000, Yıl VI, S: XXXIII, Ankara.

- Eren, İsmail, "Yugoslavya'daki Türk Sağlık Kuruluşları", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Ermence, Cem, "Alınan Koruyucu Önlemler ve İstanbul'da Kolera Salgını (1893-1894)", **Tarih ve Toplum**, Ağustos 1999, Cilt:32, Sayı:188, İstanbul.
- Ersoy, Nermin, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Dayanarak 18. ve 19.Yüzyılda Kırık Çıkıkçılar", **II. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-21 Eylül 1990**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Ersoy, Nermin, "Üsküdar Cüzzamhanesi'nin Bugünkü Durumu", **I.Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Gencer, Ali İhsan, "İstanbul Tersanesi'nde Açılan İlk Tıp Mektebi", **Tarih Dergisi**, İstanbul 1977.
- Gökçe, Nilüfer, "1893-1894 Kolera Salgınları Karşısında Edirne'de Alınan Koruyucu Sağlık Önlemlerinin Edirne Gazetesi'ne Yansıması", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Sayı: VII, İstanbul 2001.
- Günergun, Feza, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 1988**, TTK. Yayınları Ankara 1992.
- Güreşsever, Gönül Çantay, "Osmanlı Türklerinde Tıp Eğitimi Sistemi", **Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Tarafından Düzenlenen Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara 2000.
- Hatemi, Hüsrev, "Tıp Tarihi Biliminin Gelişmesi", **Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları**, CSA Global Publishing, İstanbul 2006.
- , "Türk Tıp Derneği (Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane) Türk Tıp Cemiyeti (1856-1986), **Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları**, Hüsrev Hatemi-Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006.
- , "Türk Tıp Tarihinin Aşamaları", **Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları**, Hüsrev Hatemi-Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006.
- , "XX. Yüzyıl Başlarken Hastaneler", **Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları**, Hüsrev Hatemi-Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006.
- Hatemi, Hüsrev- Aykut Kazancıgil, "Türk Tıp Cemiyeti (Derneği) Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ve Tıbbın Gelişmesine Katkıları", **Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri, I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu**, Yayına Hazırlayan: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin,- Salim Ayduz, "Yenileşme Döneminde Osmanlı Bilim ve Eğitimi", **Genel Türk Tarihi**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Cilt: VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin- Feza Günergun, "Tıp Eğitiminin Türkçeleşmesi Meselesi'nde Bazı Tespitler", *Acta Turcica Historiae Medicinae I*, Yay. Haz: Arslan Terzioğlu, İstanbul 1994.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Suriye'de Son Dönem Osmanlı Sağlık Müesseseleri İle İlgili Bazı Notlar", **I. Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, TTK. Yayınları Ankara 1992.
- , "Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Meselesi", **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I, Health in The Ottomans**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yay, İstanbul 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

- “İstanbul’un Hekim Belediye Başkanları”, Derleyen: Erdem Yücel, **İstanbul**, Ocak 2004, Sayı:48, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- Kâhya, Esin, “On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Tıp Eğitimi ve Kalburüstü Hekimlerimiz”, **Erdem**, Cilt: I, Sayı: III, Eylül 1985.
- , “Şanizade Mehmet Ataullah Efendi”, **Erdem**, Cilt: V, Sayı:15, Eylül 1989.
- , “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu’da Frengi Hastanesi”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 21-25 Eylül 1981, Cilt: III, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Karasu, Nusret, “Cumhuriyetten Evvel ve Sonra Türkiye’de Tıp Eğitiminde Gelişmeler”, **Cumhuriyetin Ellinci Yıl Armağanı, Genel Konular**, Cilt: II, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1973.
- Karayaman, Mehmet, “İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Tarafından Yayınlanan Sıhhi Cidal-Sıhhat Dergisi”, **Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi**, Cilt:18, Sayı:3, Ankara 2010.
- Koloğlu, Orhan, “XIX. Yüzyılda Hac Yoluyla Kolera’nın Yayılması ve Hanikin Karantina Doktoru’nun Anıları”, **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Kumbaracılar, Sedat, “İstanbul’da Askeri Hastanelerin Kuruluşu”, **Dirim**, Tom: XXVI, Sayı:5-6, Mayıs-Haziran 1951.
- Moulin, Anna Marie, “Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Editörler: Paul Dumont-François Georgeon, Çeviren: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Özaydın, Zuhâl, “Haseki Darüşşifası ve Bugünkü Durumu”, **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Özbek, Nadir, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 92, Bahar 2002.
- Özcan, Abdülkadir, “Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I, Health in The Ottomans**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Özgür, Hüseyin, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri”, **Osmanlı, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara 1999.
- Röhrich, Heinrich, “Helmuth Carl Bernard Graf Von Moltke’nin Türkiye Seyahati Anılarından Tıbbı Dair Olanlar”, Çeviren: Arslan Terzioğlu, **Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 18-19 Ekim 1976, Yayınlayan: Arslan Terzioğlu, İstanbul 1981.
- Sabahattin Aydın, “Modern Tıp Penceresinden Osmanlı Tıp Anlayışına Bakış”, **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Sarı, Nil- İbrahim Başağaoğlu, “Bimarhânelere Dair 1876 Nizamnamesinin Düşündürdükleri”, **VI. Türk Tıp Tarihi V. Türk Eczacılık Kongresi, İzmir 2000**.
- Sarı, Nil, “Osmanlılarda Tıphanenin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi”, **IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1981**, Cilt: III, TTK Yayınları, Ankara 1989.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

- , "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı", **Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri, I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu**, Yayına Hazırlayan: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987.
- , "Hekimbaşı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:17, İstanbul 1998.
- , "Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi", **Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Tarafından Düzenlenen Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara 2000.
- , "Osmanlı Hekimliğinde Tıp Ahlakı", **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I, Health in The Ottomans**, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- , "Toptaşı Nûrbânû Valide Sultan Darüşşifası", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17-19 Şubat 1988**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- , "Osmanlılarda Hasta Taşımacılığı", **II. Türk Bilim Tarihi Sempozyumu: Osmanlı Devletinde Modern Haberleşme ve Ulaşım Teknikleri**, IRCICA, İstanbul 1989.
- Sarıyıldız, Gülden, "II. Abdülhamit'in Hicaz'da Takip Ettiği Sıhhiye Politikası", **Sultan II. Abdülhamit ve Devri Semineri, Bildiriler, 27-29 Mayıs 1992**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1994.
- , "Karantina", **TDVİA**, Cilt:24, İstanbul 2001.
- , "XIX. Yüzyılda Hicazda Kolera ve Zemzem Suyu", **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Say, Yağmur, "Türk Tıp Kurumları", **TÜRKLER**, Cilt: XI, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Sırma, İhsan Süreyya, "Yahudilerin İlk Defa Osmanlı Tıp Fakültesi'ne Kabulüne Dair Bir Vesika", **Türk Kültürü**, Sayı:196, Yıl: XVII, Şubat 1979.
- Suphi Artunkal, "Türkiye Tıp Akademisi'nin Tarihçesi (Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye)", **Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları**, Hüsrev Hatemi-Ayten Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul 2006.
- Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", **Tanzimat**, Cilt: II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İstanbul 1999.
- , "Tıp Fakültesi'nin Meşrutiyet Yılları Tarihine Dair", **Belleten**, Cilt XXIII, Sayı: 89-92, Ankara 1959.
- Şahap Erkoç, "Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Psikiyatri Kurumları", **İstanbul**, Ocak 2004, Sayı:48, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N., "Tıbbiye'de Kimya Öğretimi", **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt:36, Sayı: 953, İstanbul 1973.
- , "Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri", **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt:17, Sayı:2, İstanbul 1954.
- , "Kolera ile Mücadele'de Türklerin Rolü", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:3, Aralık 1967, İstanbul.
- , "Dünya'da ve Türkiye'de Sıtma Tarihçesi", **Historique De La Malaria Dans Le Monde Et En Turquie, Folia Pharmaceutica-Folya Farmasötika**, Vol: IV, Mart 1963, No:12, (Ayrı Baskı), Kader Basımevi, İstanbul 1963.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

- , “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tarihçesi ve 1 Ocak 1306 (1890)’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışan Resmi Sağlık Personeli, **Sağlık Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: I, Ocak 1951, İstanbul.
- , “Türkiye Karantina Tarihi’ne Giriş I”, (**İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, No: 3 Sene 1957’den ayrı basım), İstanbul 1957.
- , “Türkiye Karantina Tarihine Giriş III”, Türkiye Karantina Teşkilatını İdare Edenler”, **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt:21, Sayı:1, İstanbul 1958.
- , “Zeoros Paşa, Pasteur, Kuduz Aşısı ve Tıp Tarihi”, **İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası**, Sayı: IV, İstanbul 1974.
- , “Osmanlı Tababetinde Garplılaşma Cereyanları”, **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt:19, Sayı:2.
- , “Türkiye Karantina Tarihine Bir Bakış (1)”, **Sağlık Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: II, Şubat 1951.
- Tahsin Özcan, “Hukuk ve Tıp: Fetvalara Göre Osmanlı Toplumunda Hasta-Doktor İlişkileri”, **Osmanlılarda Sağlık**, Cilt: I, Health in The Ottomans, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.
- Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler”, **Osmanlı**, Cilt 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Tekeli, İlhan, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Temel, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele”, **Türkler**, Cilt: 14, Ankara 2002.
- Tepekaya, Muzaffer- Leyla Kaplan, “Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 10, Konya 2003.
- Terzioğlu, Arslan, “Dr. Neuner’in Osmanlı İmparatorluğu’nda Eczacılığı Reform Çabalarına ve Galatasaray’daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin 17 Şubat 1839’da Açıldığına Dair Avusturya Arşiv Belgeleri, **ERDEM**, Cilt: VII, Sayı: 19, Ocak 1991.
- , “Joseph Russegger, Henry Latife ve August Brestowsky’e Göre XIX. Yüzyılda Sudan, Mısır ve Beyrut’ta Osmanlı Hastaneleri ve Tıbbiyeleri”, **Tarih ve Toplum**, Mayıs 1991, C: 15, S: 89, İletişim Yayınları, İstanbul.
- , “Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri”, **Tarih ve Toplum**, Ocak 1991, C:15, S:85, İletişim Yayınları, İstanbul.
- , “Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Eğitiminin Batılılaşması”, **Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı III, Bilim ve Düşünce**, Mayıs-Haziran 2000, Yıl VI, S: XXXIII, Ankara.
- , “Sultan II. Mahmut’un Son Hastalığı ile ilgili Dr. K. A. Bernard’ın Viyana’ya Gönderdiği Raporlar ve Galatasaray’da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin 17 Şubat 1839’da Açıldığına Dair Diğer Belgeler”, **XI. Türk Tarih Kongresi 5-9 Eylül Ankara 1990**.
- Turhan Baytop, “Osmanlı Dönemi’nde Eczacılık ve Eczacılar”, **Osmanlı**, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

- , “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri”, **Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri, I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu**, Yayına Hazırlayan: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987.
- Uludağ, Osman Şevki, “Osmanlı Tıp Tarihinde Reaya Hastaneleri”, **Belleten** Cilt: I, Sayı: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937.
- , “Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina”, **Belleten**, Cilt: II, Temmuz-I. Teşrin 1938, Sayı 7/8, Ankara 1938.
- , “Tanzimat ve Hekimlik”, **Tanzimat**, Cilt: II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İstanbul 1999.
- , “Tıp İlmi ve Osmanlı Türkleri”, **II. Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler**, İstanbul 20-25 Eylül 1937, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.
- Ulusayar, Akif, “Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler (Sağlık Alanında Riskli Bir Kitap)”, **Toplumsal Tarih**, Mart 2002, Sayı: 99, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Unat, Ekrem Kadri, “Müderres Dr. Celâleddin Muhtar Özden”, **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993**, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1999.
- , “Türk Tıbbiye Mektepleri Muallimlerinin Listesi”, **İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:469, İstanbul 1984.
- , “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Sın Yılı”, **Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı: 171, 1984.
- , “Osmanlı Devleti'nde Tıp Cemiyetleri”, **Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri, I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu**, Yayına Hazırlayan: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987.
- Uzel, İlter , “Osmanlı-Türk Diş Hekimliği”, **Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı III, Bilim ve Düşünce**, Mayıs-Haziran 2000, Yıl VI, S: XXXIII, Ankara⁴⁴.
- , “Osmanlı-Türk Tıbbı”, **Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı III, Bilim ve Düşünce**, Mayıs-Haziran 2000, Yıl VI, S:XXXIII, Ankara.
- Üçer, Müjgân, “Kuruluşu'nun Yetmişinci Yılında: Sivas Numune Hastanesi'nin Tarihçesi”, **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993**, TTK. Yayınları, Ankara 1999.
- Üçkuyu, Yavuz, “19. Yüzyıldan Cumhuriyet Türkiye'sine Osmanlılarda Sağlık”, **Toplum ve Hekim**, Cilt:18, Sayı:3, İstanbul 2003.
- Ünver, A. Süheyl, “Türk Tıp Tarihinin Esasları”, **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi Enstitüsü 1937-38 Ders Yılı çalışma Hülasası**, İstanbul 1938.
- , “Hekim-Mühendis-Müverrih Şânizâde Ataullah Efendi ve Türk-Alman Tıbbi İlişkilerindeki Önemli Rolü”, **Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 18-19 Ekim 1976, Yayınlayan: Arslan Terzioğlu, İstanbul 1981.

⁴⁴ Çalışmanın “19. Yüzyılın Başlarından 1909'a Kadar ki Gelişme” başlığı altında XIX. yüzyıl Osmanlı dışçılığının gelişimi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca aynı makale için bakınız; *Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Tarafından Düzenlenen Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*, Yayına Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara 2000, s. 177-203.

- Yavuz Yıldırım, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı: 2, Ankara 1988.
- Yeşim Işıl Ülman, “Levanten Bir Hekim Ailesinin Tarihçesi, Baba-Oğul Millingenler”, **İstanbul**, Sayı: 48, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- Yıldırım, Nuran, “Bakteriyolojihane-i Şâhâne”, **Dünden Bugüne Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.
- , “Etfal Hastanesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: III, İstanbul 1994.
- , “II. Abdülhamit Dönemi’nde Fahri Eczacıbaşılık”, **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- , “İstanbul Eczaneleri’nde Hasta Muayenesi”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Cilt: II-III, İstanbul 1997.
- , “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt: 11, Sayı: 1-2, 2009-2010, İstanbul.
- , “VIII. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi’nin(1894) Tıp Tarihimizdeki Yeri”, **III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 20-23 Eylül 1993**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- , “Meclis-i Vükelâ’nın Akıl Hastası Musevi Bir Kadın İçin Aldığı Karar”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Cilt: II-III, İstanbul 1996-1997.
- , “İstanbul’da Nöbet Mahalleri-Nöbet Eczaneleri (1845-1895)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Emre Dölen Armağanı, Cilt:6.
- , “Karantina”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı’nın Ortak Yayını, İstanbul 1994.
- , “Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları(1881-1918)”, **IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi**, Kayseri 2006.
- , “Sağlık Hizmetleri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak Yayını, İstanbul 1994.
- , “Evvel Zaman İstanbul’unda Sağlık”, **İstanbul**, Ocak 2004, Sayı:48, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- , Hastaneler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı’nın Ortak Yayını, İstanbul 1994.
- , “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- , “Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye-Osmanlı Devleti’nde Eczacılar Nizamnamesi-1852, **IV. Türk Eczacılık Tarihi Bildirileri** (4-5 Haziran 1998 İstanbul), Editör: Emre Dölen, İstanbul 2000.
- Yıldırım, Nuran- Yeşim Işıl Ülman, “Zoeros Paşa ve Deontoloji”, **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1994, Cilt: 22, Sayı: 127, İstanbul.
- Yıldız, Özgür, “Kuruluşundan II. Meşrutiyet’e Kadar Hamidiye Etfal Hastanesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **The Journal Of Academic Social Science Studies**, Volume 5, Issue 5, October 2012.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

- Yücel, Ayhan, "İstanbul'un Hekim Şehremini ve Belediye Reisleri'nin Bu Şehre Yaptıkları Sağlık Hizmetleri", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, , İstanbul 17-19 Şubat 1988**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- , "Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Tirebolu'da Aşı Kampanyası (1863), **Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu**, Ankara 2009.
- Zuhal Özaydın-Necdet Yılmaz, "Osmanlı Tıp Tarihi Araştırmaları Seçme Bibliyografyası", **Osmanlılarda Sağlık, Cilt: I**, Health in The Ottomans, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul 2006.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR-MAKALELER

- AYDIN, Erdem, "19.Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", OTAM, S. XV, Ankara 2004, s. 186-187.
- BULUT, Serdar (2014). YAVUZ, Serdar , "Cerrâh-nâme (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Kesit Yayınları, İstanbul, 2013", **TURKISH STUDIES- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, Volume 9/3, Winter 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6302>. p. 1671-1673.
- DİNAR, Talat (2012). "Tıbb-ı Cedîd Yazmaları Üzerine Bazı Tespitler/ Some Determinations About Tıbb-ı Jadid Manuscripts", **TURKISH STUDIES- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, Volume 7/4, Fall 2012, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4099>. p. 1541-1546.
- KARAKOÇ, Sarkis, Külliyyât-i Kavânin, C. I-II, Fihrist-i Tarihî (1451-1876),Yayına Hazırlayanlar: M. Akif Aydın-Fethi Gedikli-Mehmet Akman-Ekrem B. Ekinci-M. Macit Kenanoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- MAZAK Mehmet -Fatih Güldal, Osmanlı'dan Günümüze Temizlik Tarihi, Tanzifat-ı İstanbul, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.
- ORTAYLI, İlber, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C. I-XII.
- SARIYILDIZ, Gülден, Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.1-5.
- TOK, Özen (2008). "Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği/ Relations Of Patient-Physicion In The Ottoman Period", **TURKISH STUDIES- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, Volume 3/4, Summer 2008, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.391>. p. 788-805.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Tarafından Düzenlenen Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu, Yayına Hazırlayanlar: Bilal Ak-Adnan Ataç, Ankara 2000.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.1-44.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Türkler Ansiklopedisi, C.I-XXI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

YAVUZ, Yıldırım, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, C. VIII, S. II, Ankara 1988, s. 123.

Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı III, Bilim ve Düşünce, Mayıs-Haziran 2000, Yıl VI, S: XXXIII.

YILDIRIM, Nuran, “Hastaneler”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul 1994, s.14.

-----, “Karantina”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul 1994, s. 459.

-----, “Sağlık Hizmetleri”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1994, s. 401-402.

B. SÜRELİ YAYINLAR

Ceride-i Bahriye.

Ceride-i Havadis.

Ceride-i Mehâkim.

Ceride-i Şarkiye.

Girit Ceride-i Resmiyesi.

Ruzname-i Ceride-i Havadis.

Takvim-i Vekayi Gazetesi.

Düstur, Tertib-i Evvel.

Sabah Gazetesi.

İkdam Gazetesi.

Salname-i Hariciye, Sene 1318.

Salname-i Maarif, Sene: 1317.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

